

תוכן העניינים

1	מבוא
פרק 1	בין משבר להתחדשות: תהליכים ותמורות במחלקה להכשרת מורים באוניברסיטה העברית – 1970–2020 / אהוד צמח
9	
פרק 2	עמדות של סטודנטים ואנשי צוות בנוגע למחלקה ללימודי הוראה / אברהם מרזל, אביב כהן ואהוד צמח
38	
פרק 3	השינויים בתפיסות הסטודנטים ואנשי הצוות בעקבות הרפורמה במחלקה ללימודי הוראה / אהוד צמח ואברהם מרזל
69	
פרק 4	מהקניית כלים ועד פיתוח חוסן: תפיסותיהן ומטרותיהן של מובילות ההכשרה המעשית הדיסציפלינרית / מאיה רוניק
112	
פרק 5	מתיאוריה לפרקטיקה וחזרה: הבניית הידע הפדגוגי של פרחי הוראה בסדנאות החינוך הכלליות / ורד רוניק
162	
פרק 6	פיתוח פרקטיקות ליבה (Core Practices) בהכשרת מורים: מחקר מלווה צוות מו"פ – המחלקה ללימודי הוראה / עדי בן דוד
198	
פרק 7	פיתוח פרקטיקות ליבה כאמצעי להכשרת מורים לבית הספר של העתיד: המשך תהליך מחקר ופיתוח / עדי בן דוד
238	
פרק 8	הקניית פרקטיקות של חינוך אזרחי למורי העתיד: בין פיתוח "דמות המורה" לפיתוח "אופי ההוראה" / אדר כהן ואביב כהן
286	
פרק 9	ביחד וגם לחוד: חוויית הלמידה של סטודנטים פלסטינים בתוכנית ללימודי "הוראת לשון עברית לדוברי ערבית" באוניברסיטה העברית בירושלים / אסמהאן מסרי-חרזאללה ואדר כהן
329	
פרק 10	"עולמי כבר אינו כל כך צר כמו עולם הנמלה": התפתחות ידע על הוראת מתמטיקה במחלקה ללימודי הוראה / אליק פלטינק ונעה כהן-אליהו
366	

396	פרק 11 ארבע שנים של שינוי: מחקר אורך על תהליכי השינוי במחלקה ללימודי הוראה מבעד לעיניו של מוביל השינוי / מאיה רזניק
446	פרק 12 המחלקה ללימודי הוראה – חזון מתפתח ודרכים למימושו / אדר כהן
462	פרק 13 פרקטיקות רווחות בהכשרת מורים בישראל – תמונת מצב / תקוה עובדיה וצפריר גולדברג
522	פרק 14 ניתוח השינוי המערכתי שהתחולל במחלקה ללימודי הוראה: בין פדגוגיה מהותית לפדגוגיה של מינהל ומבנה / ענת זוהר
539	פרק 15 שילוב תיאוריה ופרקטיקה לגיבוש תוכנית קוהרנטית: פרספקטיבות על עיצובם מחדש של לימודי ההוראה באוניברסיטה העברית / שרון פיימן-נמסר
561	רשימת המחברים

מבוא

"איכותה של מערכת חינוך אינה יכולה לעלות על איכות מוריה". משפט זה, הלקוח מדוח מקינזי (Barber & Mourshed, 2007), הוא אחד המשפטים המצוטטים ביותר בספרות החינוכית. על פי הדוח, תהליכי פיתוח ולמידה שהופכים אנשים למורים יעילים הם מן הגורמים המשותפים למדינות בעלות מערכות חינוך מוצלחות. אולם מה טיבם של תהליכי פיתוח כאלה? ואיך ניתן לשנות מוסד להכשרת מורים כך שתהליכי ההכשרה של המורים העתידיים הלומדים בו אכן יביאו לפיתוח מורים איכותיים? שאלות אלה מאתגרות מכשירי מורים בעולם בכלל ובישראל בפרט. מטרת הספר שלפנינו היא לתרום לתחום הכשרת המורים באמצעות תיאור וניתוח של ההצלחות והאתגרים העולים מרפורמה מבנית ופדגוגית שנערכה במוסד להכשרת מורים בישראל. במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית מתרחשת זה כמה שנים מהפכה שנועדה לתת מענה לאתגרי הכשרת המורים בעידן הנוכחי, והיא יצרה קרקע פורייה ביותר גם לחקר תהליכי שינוי בהכשרת המורים. זהו המחקר המקיף והשיטתי ביותר שנערך עד כה בישראל על אודות תהליכי שינוי בהכשרת מורים.

שורשיו של המחקר הנדון נעוצים בשורה של אירועים שהתרחשו בשנים האחרונות בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית ובסביבה האקדמית שבה הוא משוקע. נקודה משמעותית אחת היא דוח ועדת הניטור מטעם המועצה להשכלה גבוהה (2015), שהעריך את איכות הלימודים בבתי הספר לחינוך בכל האוניברסיטאות בישראל. הדוח מצא שאיכות הכשרת המורים בישראל טעונה שיפור, וציין שורה של המלצות לתיקון המצב. נקודה משמעותית שנייה היא תרומה נאה שהתקבלה בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית לרגל קריאת שמו של בית הספר על שם פרופ' סימור פוקס, שניהל אותו בשנים 1966–1980 והשאיר את חותמו עליו בפרט ועל מערכת החינוך הישראלית בכלל. נקודה משמעותית שלישית היא שבשנים האחרונות האוניברסיטה העברית מאמצת מדיניות של "עם הפנים לקהילה", ובמסגרתה מיוחסת חשיבות לתרומתה של האוניברסיטה לא רק למחקר ברמה הגבוהה ביותר אלא גם למגוון הדרכים שבהן היא יכולה לתרום לחברה הישראלית, ובכלל זה לשיפור החינוך בה.

התלכדות הגורמים הללו הביאה לשתי החלטות שהתקבלו באוניברסיטה אשר קשורות במחקר שלפנינו. ההחלטה הראשונה הייתה להקצות חלק ניכר מהמשאבים שהתקבלו מהתרומה לשיפור הכשרת המורים באוניברסיטה. בעקבות החלטה זו מונה למחלקה ללימודי הוראה מנהל חדש – ד"ר אדר כהן, שהגיע מחוץ לאוניברסיטה עם ניסיון מהשטח בהובלת תהליכי שינוי חינוכי, בדגש על פיתוח מקצועי של מורים. ההחלטה השנייה הייתה להקצות חלק נוסף מהמשאבים להקמת מרכז מחקר שיעסוק בתהליכי למידה ופיתוח מקצועי של מורים ופרחי הוראה כדי לקדם את הידע האקדמי והפרקטי בתחום זה. כותבת שורות אלה, פרופ' ענת זוהר, מונתה לעמוד בראש מרכז המחקר.

בנימה אישית, אני יכולה להעיד שהיה לי ברור מהרגע הראשון כי ראוי שמחזור המחקר הראשון של המרכז יתמקד בתהליכי השינוי שהמחלקה ללימודי הוראה עצמה עמדה לעבור בהנהגתו של ד"ר אדר כהן, וזאת משתי סיבות עיקריות. סיבה אחת קשורה בהזדמנות המחקרית שעלתה מתהליכי השינוי הללו. חוקרי חינוך עמלים לעתים כמה שנים על ייצור סביבה חינוכית אשר תקדם תהליך התערבות או שינוי המאפשרים מחקר – וגם אז, לעתים קרובות אין הם מצליחים ליצור סביבה אותנטית למחקר כזה. ואילו במקרה שלפנינו, בדיוק בשנת ההקמה של מרכז המחקר התפתחה במחלקה ללימודי הוראה סביבה חינוכית אותנטית שקידמה תהליך שינוי במוסד העוסק בהכשרת מורים. אך טבעי היה לנצל הזדמנות זו למחקר.

הסיבה השנייה קשורה בערך הפוטנציאלי של מחקר חינוכי לטיוב תהליכי השינוי הנחקרים. הנחת העבודה שלנו הייתה שמחקר מלווה לרפורמה המתבצעת בזמן אמת במחלקה ללימודי הוראה יכול להפיק לא רק משוב ותובנות בטווח הקצר, אלא גם לתרום רבות לשיפור התוצאה הסופית של השינוי. מהלך זה יהיה משמעותי במיוחד אם ממצאים ראשוניים מן המחקר יוזנו לתוך תהליך הרפורמה בהמשך, ואם מוביל השינוי וחברי הסגל השותפים ביישום הרפורמה ישתתפו גם בעבודת המחקר ובשיח על ממצאיו. התנאים הללו התקיימו במלואם במחקר המתואר. יש לציין שמחקר מלווה מהסוג הזה, המאפשר משוב מיידי על תהליכי שינוי המתרחשים בהכשרת המורים בזמן אמת, הוא נדיר ביותר. המקרה הדומה היחיד הידוע לנו מהספרות הוא זה המתואר בספרם של קרול ועמיתים (Carroll et al., 2007).

את המחקר ותהליך השינוי במחלקה ליוותה מהיום הראשון פרופ' שרון פיימן-נמסר מאוניברסיטת ברנדייס. הידע והמומחיות של פרופ' פיימן-נמסר היו בעלי ערך שלא יסולא בפז בטיוב התהליך והעמדתו על ממצאי המחקר העדכני בהכשרת מורים. נוסף על כך היא השתתפה לצד צוות החוקרים ואנשי סגל

מהמחלקה בשלושה כנסים שבהם נערכו דיוני עומק על המחקרים המתוארים בספר זה ותהליכי השינוי שחלו במחלקה. ההשתתפות של רבים מהחוקרים וסגל המחלקה בכנסים אלה סייעה להזין את ממצאי המחקר והשיח הכרוך בו לתוך תהליך השינוי שחל במחלקה בזמן אמת.

הספר שלפנינו מתאר ומנתח את ממצאי המחקרים שנערכו בתמיכת המרכז לחקר הלמידה וההתפתחות המקצועית של מורים בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית. ספר זה מסכם את הפעילות של מרכז המחקר בחמש השנים הראשונות להיווסדו, 2017–2021, בניהולה של פרופ' ענת זוהר. בסך הכול מוצגים בספר שנים-עשר מחקרים נפרדים, שביחד מספרים את סיפור תהליכי השינוי שהתרחשו במחלקה להכשרת מורים בתקופה זו. מעצם טיבו שינוי כזה הוא מקיף ורחב, ואין אפשרות לתעד ולנתח את כל היבטיו. תריסר המחקרים הנפרדים דוגמים היבטים מגוונים של תהליך השינוי. חלקם הוזמנו על ידי מרכז המחקר במטרה לקבל תמונה רחבה ומהימנה על התהליך, ובאחרים היוזמה באה מחברי הסגל עצמם שהתעניינו בנושא מסוים והביעו רצון לתעד, לנתח ולהבין אותו לעומק.

יחד, תריסר המחקרים שלפנינו משרטטים תמונה מקיפה ועשירה של תהליך השינוי שהתקיים במחלקה. בתוך כך, אחת מנקודות החוזק של המחקר היא בהצגת חלק מהמחשבות של מפעילי השינוי, המורים והסטודנטים תוך כדי תהליך השינוי. כדי לעגן את שהתרחש באוניברסיטה העברית בתמונה הרחבה יותר של הכשרת המורים בישראל, מרכז המחקר יצר שותפות עם חוקרים מאוניברסיטאות נוספות שחקרו פרקטיקות מקובלות בהכשרת מורים בישראל בשישה מוסדות אקדמיים מובילים. פירותיו של מחקר זה מוצגים אף הם בספר. תהליך השינוי שהתחולל במחלקה ללימודי הוראה היה דינמי והתפתח עם הזמן. התהליך החל מההחלטה שהתקבלה בשנת הלימודים תשע"ז לפתוח תקן לראש המחלקה ללימודי הוראה בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית. הספר סוקר את התהליך מנקודת זמן זו ועד סוף שנת הלימודים תשפ"א, אז הסתיים איסוף הנתונים עבור המחקרים הכלולים בספר זה. במהלך התקופה הנדונה נעשו שינויים משמעותיים רבים במחלקה ללימודי הוראה, והללו מקבלים קול בפרקי הספר. לאור זאת, לא ניתן להבין את נושאי המחקרים ללא הצגת תמונה ראשונית של השינויים שנעשו בתקופה הנדונה. להלן בלוח 1 סיכום השינויים המרכזיים שנעשו במחלקה בשנים 2017–2021.

לוח 1: השינויים שנעשו במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית בשנים 2021–2017

תחום השינוי	השינוי שבוצע	שנה
שינויים בסגל ופיתוחו המקצועי	פתיחת תקן לראש המחלקה ללימודי הוראה	תשע"ח
	מפגשי למידה תקופתיים בתגמול של כלל המדריכים הפדגוגיים	החל מתשע"ח
	שילוב אנשי סגל חדשים בעלי רקע התואם את מגמת השינוי	החל מתשע"ט
	פעילות שנתית של צוות מו"פ	תש"ף
	קורס אקדמי-לימודי משותף פתוח לאנשי הסגל בנושא פרקטיקות ליבה בהכשרת מורים	החל מתשפ"א
	סמינר קיץ תלת-יומי לצוות המדריכים הפדגוגיים והרכזים	החל מתשפ"א
	שינויים במבנה ההכשרה המעשית – כלל ההכשרות המעשיות הדיסציפלינריות מתקיימות לאורך שנה אחת, כולל בחופשת הסמסטר, בסך הכול 8 ש"ש + 4 ש"ש המוקדשות לסדנה מתודית	החל מתשע"ט
חיזוק הפרקטיקה במסגרת ההכשרה המעשית	החלת מודל "המורה העצמאי" בהכשרה המעשית הדיסציפלינרית: התנסות אישית של הסטודנטים בהוראת קבוצה/כיתה באופן עצמאי בסמסטר ב', ללא נוכחות של מורה מאמנת בכיתה, והגדלה במידה רבה של היקף ההתנסות בהוראה המעשית	החל מתשע"ט
	מיסוד התנסות אישית – הגדרת 25 שעות גמישות להכשרה מעשית עצמאית ¹	החל מתשע"ט

1 שעות שבהן הסטודנטים יכולים לצפות בבתי ספר שונים, להצטרף לפגישות פדגוגיות בהם, לקחת חלק בפעילויות המתקיימות בבית הספר מחוץ לשעות הלימודים ועוד.

תחום השינוי	השינוי שבוצע	שנה
	ביטול הכשרה מעשית ב"מקצוע משיק" והחלפתה בסדנאות חינוך (ראו להלן) ובשעות נוספות של התנסות מעשית של תחום הדעת	תשע"ט
	סדנאות חינוך – התנסות מעשית קבוצתית בתחום חינוכי-הוראתי לא דיסציפלינרי באחד מבתי הספר בעיר בהנחיית מדריך פדגוגי	החל מתשע"ט
	פתיחת מרכז סימולציות בחינוך בשיתוף עם מס"ר-הר הצופים	תשפ"א
	בניית רצף פדגוגי וארגוני בין שלב לימודי ההוראה לשלב ההתמחות (סטאז'), כולל סדרת מפגשים לסטודנטים כהכנה לשנת הסטאז' בשיתוף עם יחידת הכניסה להוראה	החל מתשע"ט
חיזוק הדיסציפלינריות	סדנאות המלוות את אחד מקורסי החובה בחלוקה לקבוצות דיסציפלינריות	החל מתשע"ט
	חובת בחירה של קורסים נוספים בהוראת הדיסציפלינה בחלק מהמסלולים (אזרחות, שפות, מתמטיקה, אמנות)	החל מתש"ף
	מסלולים חדשים הכוללים קורסים רבים יותר הנלמדים בהקשר של תחום הדעת ²	החל מתשע"ט
	פתיחת תשעה מסלולי לימוד חדשים: (1) "הזנק להוראה" – הסבת יוצאי הייטק להוראת מתמטיקה; (2) הכשרה להוראת אנגלית לדוברי אנגלית; ³ (3) הוראת עברית לדוברי ערבית; (4) "מובילים פדגוגיים" – סדנת מחקר לתלמידים מצטיינים בלימודי הוראה; (5) תוכנית אישית בתחומי דעת שבהם	החל מתשע"ט

2 לדוגמה תוכנית "הזנק להוראה" להכשרת מורים למתמטיקה ותוכנית להוראת עברית לדוברי ערבית. ראו פירוט בהמשך.

3 תוכנית הכשרה להוראת אנגלית בעבור אנשים שאינם בעלי תואר ראשון באנגלית, אבל הינם דוברי אנגלית.

תחום השינוי	השינוי שבוצע	שנה
שינויי תוכניות ותכנים	אין מספיק סטודנטים כדי לפתוח קבוצה דיסציפלינרית; (6) הרחבת הסמכה לבעלי תעודת הוראה המעוניינים להוסיף מקצוע נוסף להסמכתם, בכלל זה פתיחת תוכנית להרחבת הסמכה של מורים לאזרחות ממזרח ירושלים; (7) "האינשטיינים" – תוכנית עידוד לקראת תעודת הוראה במתמטיקה; (8) תוכנית להוראת סינית; (9) I-teach-JLM להוראת אנגלית	החל מתשע"ט
	תחילת שינויים בקורסי חובה	החל מתש"ף
	פיתוח קורסים ללמידה מרחוק (לא רק בתקופת מגפת הקורונה)	החל מתש"ף
	גיבוש מסגרת של התמקצעות לפי אשכולות – חברתי-רגשי, פדגוגיה חדשנית או חינוך אזרחי	תשפ"א
תהליכי מיון	הוספת ראיונות כניסה כחלק מתהליך המיון והקליטה של סטודנטים חדשים	החל מתש"ף
	ניסוח פרמטרים להשלמת ההכשרה המעשית בהצלחה, והצבתם כקריטריון מחייב לזכאות לתעודת הוראה	תש"ף

אם כן, ארגון הספר שלפנינו מבליט את סיפורן של חמש השנים הראשונות ביישומו של מהלך מקיף לשינוי שחל במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. הספר כולל שישה חלקים:

סקירה היסטורית: כדי לקבל תמונה על אודות הרקע שמתוכו צמח תהליך השינוי המתואר, פרק 1 מציג סקירה היסטורית של תולדות המחלקה להכשרת מורים באוניברסיטה העברית, ששמה הוסב מאוחר יותר למחלקה ללימודי הוראה. הפרק מגלה כי כבר מראשית הקמת המחלקה, ולאורך כל שנות קיומה, נעה הכשרת המורים בה הלוך ושוב בין התמקדות בתיאוריה לבין התמקדות בפרקטיקה.

הערכת אפקטיביות: המטרה העיקרית של שני הפרקים הבאים, 2 ו-3, היא להעריך את האפקטיביות של תהליך השינוי שחל במחלקה באמצעות שאלונים וראיונות שנערכו עם סטודנטים וחברי סגל בשתי נקודות זמן: בשנת תשע"ח – לפני תחילת השינוי, ובשנת תשפ"א – שלוש שנים מאוחר יותר.

בחינת מרכיבים מרכזיים: שבעת הפרקים הבאים, 4–10, בוחנים מרכיבים מרכזיים של תהליך השינוי ותוכנית הלימודים העדכנית מנקודת מבטם של הסטודנטים ומורי המורים. פרקים אלה מתחלקים לשתי חטיבות: החטיבה הראשונה (פרקים 4–7) עוסקת בחקר היבטים פדגוגיים כלליים של תהליך השינוי ותוכנית הלימודים המתחדשת דרך עיניהם של מורי המורים. החטיבה השנייה כוללת שלושה פרקים העוסקים כל אחד בחקר נושא תוכני אחר שהתחדש במחלקה בתהליך השינוי: פרק 8 עוסק בהקניית פרקטיקות של חינוך אזרחי לכלל הסטודנטים במחלקה; פרק 9 עוסק בתפיסות של סטודנטים פלסטינים-ירושלמים ופלסטינים-ישראלים הלומדים במסלול החדש להכשרת מורים פלסטינים להוראת השפה העברית; ופרק 10 עוסק בניסיון החדש לגשר על הפער בין התיאוריה לפרקטיקה במסלול להוראת מורים למתמטיקה.

תובנות על אודות התפתחות תהליך השינוי: תובנות על אודות האבולוציה של תהליך השינוי מנקודת מבטו של מוביל השינוי עצמו, ראש המחלקה ללימודי הוראה, מוצגות בפרק 11. הפרק מנתח שורת ראיונות רפלקטיביים שנערכו עם מוביל השינוי בכמה נקודות זמן לאורך התהליך. מסמך החזון המובא בפרק 12 מביע את התפיסה העדכנית ביותר של מוביל השינוי על תהליך ההכשרה הרצוי, נכון למועד כתיבת שורות אלה.

עיון תהליך השינוי באוניברסיטה העברית בהקשר הרחב יותר של הכשרת מורים: פרק 13 מציג שותפות עם חוקרי חינוך משישה מוסדות מחקר, לשם הרחבת התמונה הנדונה במחקר זה גם למוסדות נוספים, ולתיאור פרקטיקות הוראה נפוצות הנהוגות בהכשרת המורים בישראל בכלל.

דיון ומסקנות: הספר מסתיים בשני פרקים המציגים מסקנות על יישום תהליכי שינוי בהכשרת מורים באופן כללי. פרקים אלה מבצעים אינטגרציה בין המחקרים הענפים המוצגים בספר דרך שתי עדשות מושגיות שונות. פרק 14 מנתח את השינויים שהתרחשו בתוכנית הכשרת המורים באוניברסיטה העברית לאור התיאוריה המבחינה בין שינויים המתרחשים ברמת המבנה והמינהל לכאלה המתרחשים במהות ההוראה והלמידה. פרק 15 מנסח מחדש את היחסים בין תיאוריה ופרקטיקה בהוראה בכיתה, בהכשרת המורים ובלמידה של פרחי ההוראה, ודן בהם כבסיס לבניית תוכנית קוהרנטית להכשרת מורים.

לסיכום, הספר פורש בפני הקוראים יריעה רחבה וחסרת תקדים במחקר

על אודות הכשרת המורים בישראל, הכוללת בין היתר את ההיבטים הבאים: היסטוריה של הכשרת המורים באוניברסיטה העברית; תיאור וניתוח של תהליך שינוי מערכתי בתוכנית הכשרת המורים, על אתגריו והצלחותיו; תיאור וניתוח של נקודות המבט של סטודנטים להוראה ומורי מורים בתוכנית להכשרת המורים לפני החלת השינויים במחלקה, במהלך השינויים, ושלוש שנים מאוחר יותר; מטרות והזדמנויות של הלמידה, בהתייחס למרכיבים גנריים ולמרכיבים תלויי-תוכן בתוכנית הלימודים להכשרת מורים; נקודת הראות של מוביל השינוי על תהליך השינוי, והחזון שלו לעיצוב התוכנית החדשה; תיאור פרקטיקות פדגוגיות נפוצות במוסדות להכשרת מורים בישראל; ולבסוף דיון בשתי תמות כלליות שעלו מעבר לכלל המחקרים – הפער בין תיאוריה לפרקטיקה, ובעיית הקוהרנטיות של התוכנית.

מקורות

המועצה להשכלה גבוהה. 2015. הוועדה הבינלאומית להערכת איכות הלימודים בתחום החינוך ותכניות הוראת מדעים: דו"ח כללי. ירושלים.

Barber, M. & Mourshed, M. 2007. *How The World's Best Performing Schools Systems Come Out on Top*. London: McKinsey & Company.

Carroll, D., H. Featherstone, J., Featherstone, S., Feiman-Nemser & D. Roosevelt. 2007. *Transforming Teacher Education: Reflections from The Field*. Cambridge, MA: Harvard Education Press.

פרק 1

בין משבר להתחדשות: תהליכים ותמורות במחלקה להכשרת מורים באוניברסיטה העברית – 1970–2020

אהוד צמח

תקציר

פרק זה פורש את קורותיה של המחלקה להכשרת מורים באוניברסיטה העברית, תוך התמקדות באירועים ובתהליכים שהתרחשו בשנים 1970–2020. המחקר מבוסס על ראיונות שנערכו עם ראשי המחלקה בתקופה זו לצד מקורות טקסטואליים נוספים. בפרק יתוארו התהליכים, הרפורמות והמשברים שהתחוללו במחלקה בחמישים השנים האחרונות, ובסיומו יידונו השאלות הגדולות שחזרו והדהדו לאורך התקופה וייבחנו אתגרי המחלקה העתידיים. הפרק מתאר את המקרה הפרטי של המחלקה להכשרת מורים באוניברסיטה העברית, אך הסוגיות, התהליכים והאתגרים המוצגים הם אוניברסליים ורלוונטיים למגוון הקשרים נוספים.

הקדמה

המחלקה להכשרת מורים באוניברסיטה העברית נוסדה בשנת 1935, עשר שנים לאחר הקמת האוניברסיטה, והייתה למחלקה האוניברסיטאית הראשונה להכשרת מורים ביישוב העברי. לאורך השנים מילאה המחלקה תפקיד מרכזי בהכשרת המורים לחינוך העל-יסודי במדינת ישראל. הפרק הנוכחי יתאר את סיפורה של המחלקה בעשרות השנים האחרונות, לרבות התהליכים, האתגרים והתמורות שהתחוללו בה.

פרק 2

עמדות של סטודנטים ואנשי צוות בנוגע למחלקה ללימודי הוראה

אברהם מרזל, אביב כהן ואהוד צמח¹

תקציר

בשנת 2018 התחוללה רפורמה במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. מטרת הפרק הנוכחי היא למפות את העמדות של הסטודנטים והמרצים כלפי המחלקה לפני החלת הרפורמה. הפרק מתאר תמונת מצב נכון לסוף שנת הלימודים תשע"ח (2018) באמצעות שילוב של כלים כמותיים ואיכותניים. השלב השני של המחקר נערך שלוש שנים מאוחר יותר, בסוף שנת הלימודים תשפ"א (2021), ויתואר בפרק אחר. כדי למפות את העמדות של הסטודנטים והמרצים נאספו שאלונים מ-98 סטודנטים בשנת הלימודים תשע"ח, אשר כללו שאלות כמותיות ושאלות פתוחות. נוסף על כך נערכו ראיונות מובנים למחצה עם 14 מרצים ו-14 סטודנטים ובוגרים של המחלקה.

מתוך השאלונים הכמותיים והראיונות עלתה תמונה ברורה של שביעות רצון נמוכה מצד הסטודנטים מלימודיהם במחלקה. מנתוני השאלונים הכמותיים התברר כי הסטודנטים הביעו אדישות וחוסר עניין לגבי נושאי הלימוד והנאה נמוכה מהלימודים. רמת ההוראה בקורסים, לדעת הסטודנטים והבוגרים, הייתה בינונית

1 במקור נערכו שני מחקרים נפרדים שבחנו את עמדות הסטודנטים כלפי המחלקה: המחקר הראשון נערך על ידי הכותב הראשון באמצעים כמותיים ואיכותניים, וכלל שאלות סגורות ופתוחות שהוצגו לסטודנטים; המחקר השני נערך על ידי הכותב השני, וכלל ראיונות איכותניים עם סטודנטים, בוגרים ומרצים. לאחר שנמצא דמיון בין הממצאים של שני המחקרים וניכר שהם משלימים זה את זה, בחרנו לחבר אותם יחד. הכותב השלישי שילב את שני המאמרים לכדי מאמר משותף בעל ציר רעיוני מאוחד שממזג את הממצאים והמסקנות המרכזיות שעלו משניהם.

פרק 3

השינויים בתפיסות הסטודנטים ואנשי הצוות בעקבות הרפורמה במחלקה ללימודי הוראה

אהוד צמח ואברהם מרזל

תקציר

בשנים 2018–2021 החלה רפורמה במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. המחקר הנוכחי מבקש לבחון את השינויים שחלו בתפיסות ובעמדות של הסטודנטים ואנשי הצוות במחלקה בעקבות הרפורמה. לשם כך נאספו שאלונים מהסטודנטים במחלקה לפני החלת הרפורמה (תשע"ח – 98 סטודנטים), ובמהלכה, שלוש שנים לאחר שהחלה (תשפ"א – 72 סטודנטים). השאלונים כללו שאלות כמותיות ושאלות פתוחות. נוסף על כך נערכו ראיונות עם שלוש קבוצות אוכלוסייה שונות: בתשע"ח – מרצים (14), סטודנטים (9) ומורים מכהנים בוגרי התוכנית (5), ובתשפ"א – מרצים (12), סטודנטים (11) ובוגרים (9). ממצאי המחקר שנערך בתשע"ח מוצגים בפרק 2 מאת אברהם מרזל, אביב כהן ואהוד צמח. להלן יוצגו ממצאי מחקר ההמשך ההשוואתי שנערך בתשפ"א.

הממצא המרכזי של המחקר הוא שחל שיפור מובהק בתפיסות ובשביעות הרצון של הסטודנטים כלפי המחלקה, ונמצאו הבדלים מובהקים בשבע מתוך תשע השאלות שבדקו היבטים אלו. בשנת תשע"ח דורגו התפיסות החיוביות ושביעות הרצון מהמחלקה ברמה בינונית-נמוכה, ואילו בשנת תשפ"א הן דורגו ברמה בינונית ובינונית-גבוהה. השיפור בתפיסות לגבי המחלקה במחזור השני לעומת הראשון בא לידי ביטוי במגוון היבטים: התעניינות בתוכנית הלימודים, הנאה, תפיסת הרלוונטיות של התוכנית לעבודת ההוראה, שיפור במוטיבציה להוראה, ותפיסת ההוראה בקורסים כמודל לחיקוי ולחדשנות. כמו כן, אף כי בשני השנתונים הסטודנטים העידו כי ניתן דגש רב מדי לטעמים על היבטים

פרק 4

מהקניית כלים ועד פיתוח חוסן: תפיסותיהן ומטרותיהן של מובילות ההכשרה המעשית הדיסציפלינרית

מאיה רזניק

תקציר

ההכשרה המעשית להוראת תחום הדעת היא מהרכיבים המשמעותיים ביותר של ההכשרה להוראה. מחקר זה בוחן באמצעות ראיונות עומק את נקודת המבט של המדריכות הפדגוגיות (מד"פיות), בעלות התפקיד האמונות על רכיב זה במחלקה ללימודי הוראה, לגבי מטרותיהן, דרכי עבודתן עם פרחי ההוראה לשם קידום מטרות אלו, והשפעת מהלכי השינוי שהתקיימו בשנים האחרונות במחלקה ללימודי הוראה על ההכשרה המעשית. הממצאים מצביעים על כך שלצד דמיון בחלק מהמטרות והתפיסות של המד"פיות יש גם שונות משמעותית בתכנים, בהתנסויות ובהזדמנויות הלמידה שמקבלים פרחי ההוראה. כמו כן, מוצגים בפרק מגוון האמצעים והפרקטיקות שנקטו המד"פיות למימוש מטרותיהן בהדרכות, בהם ניתוח, רפלקסיה, המשגה, "מגע" עם השטח והוראת עמיתים, לצד תיאור תפיסותיהן בנוגע לאמצעים הללו.

טענה שהעלו כמחצית המד"פיות הייתה כי בפועל ההכשרות הושפעו במידה מועטה בלבד מהשינויים שנערכו במחלקה. טענה זו העלתה שאלות חשובות על תהליכי הטמעת השינויים, והוצגו סיבות אפשריות למצב זה. עיקרי הממצאים בעניין העלו כי תנאי השטח המגוונים בבתי הספר שבהם מתנסים הסטודנטים בהכשרה המעשית משפיעים במידה מכרעת על ההזדמנויות שהם מקבלים בהכשרה, והשפעת ההנחיות של המוסד המכשיר עצמו היא פחותה.

במהלך הפרק נדונו תמות רוחביות משמעותיות שעלו בראיונות: היעדר האחידות בין ההכשרות המעשיות, ערך הגיוון אל מול תפיסה מוסדית עקבית לגבי הוראה טובה והדרכים ליישומה, הכנה להתמודדות המורים עם קשיים

פרק 5

מתיאוריה לפרקטיקה וחזרה: הבניית הידע הפדגוגי של פרחי הוראה בסדנאות החינוך הכלליות

ורד רזניק

תקציר

מחקר זה עוסק בסדנאות החינוך הכלליות שנלמדו במחלקה ללימודי הוראה באונברסיטה העברית בשנות הלימודים תשע"ט ותש"ף. סדנאות אלו נוצרו על רקע ההתמודדות של עולם החינוך עם הצורך להתאים עצמו למציאות המשתנה של העידן הנוכחי. התמודדות זו אינה פוסחת גם על התוכניות להכשרת מורים, הנדרשות להעניק לפרחי ההוראה הזדמנויות למידה רלוונטיות ומשמעותיות שיכינו אותם לעבודתם העתידית באופן מיטבי. כחלק ממגמה זו, סדנאות החינוך שאפו לצמצם את הפער המסורתי בין התיאוריה לפרקטיקה בלימודי ההוראה, ולאפשר לסטודנטים יותר ממדים של התנסות והכשרה בשדה.

מטרת המחקר הייתה לדון במהות הקשר בין פרקטיקה ותיאוריה בסדנאות החינוך, ובאופן שבו קשר זה תמך בפיתוח הידע הפדגוגי של הסטודנטים להוראה, על מרכיביו המושגיים והמעשיים. המחקר עקב באופן מקיף אחר עשר סדנאות חינוך. הנתונים שנאספו כוללים שאלוני סטודנטים, תצפיות בשיעורים, ראיונות חצי-מובנים עם המרצים וכן הסילבוסים של הסדנאות והמטלות שניתנו בהן לתלמידים. נתונים אלו קודדו באמצעות תוכנת Atlas.ti לניתוח איכותני כדי לגבש תמות מרכזיות שישפכו אור על הזדמנויות הלמידה וחוויות הלמידה שמתרחשות בסדנאות.

ממצאי המחקר מצביעים על שביעות רצון רבה מסדנאות החינוך הן בקרב המרצים והן בקרב הסטודנטים, וניכר כי השילוב בין התיאוריה והפרקטיקה תרם ללמידת הסטודנטים. הממצאים מצביעים על תהליכי הבנייה של ידע מושגי וידע מעשי של הסטודנטים דרך ארבעה ממדים – התנסות, יישום, המחשה והרחבה.

פרק 6

פיתוח פרקטיקות ליבה (Core Practices) בהכשרת מורים: מחקר מלווה צוות מו"פ – המחלקה ללימודי הוראה

עדי בן דוד

תקציר

בפרק זה מוצג השלב הראשון בתהליך מחקר ופיתוח (מו"פ) של פרקטיקות ליבה (Core Practices) שהתרחש כחלק מתהליך השינוי במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. פרקטיקות ליבה הן פרוצדורות מרכזיות הכוללות אסטרטגיות, שגרות ומהלכים המשמשים מורים בעבודתם היום-יומית (Grossman et al., 2009).

שאלות המחקר היו: (1) מהם מאפייני תהליך הקמתו של צוות המו"פ במחלקה ללימודי הוראה? (2) מהם מאפייני תהליך עבודתו של צוות המו"פ בשנת פעילותו הראשונה? (3) אילו מבין המטרות של הקמת צוות המו"פ הושגו, ובאיזו מידה? (4) אילו מבין המטרות לא הושגו, ומדוע?

כלי המחקר היו: (1) תיעוד כתוב ומוקלט של ישיבות הצוות; (2) שאלון רפלקסיה שהועבר לחברי הצוות בתום תהליך העבודה; (3) איסוף אתנוגרפי של תוצרי עבודת הצוות – פרקטיקות הליבה שפיתחו. התוצרים נותחו בגישה איכותנית באמצעות מחוון שנבנה על בסיס אימוץ המסגרת המושגית של גרוסמן ועמיתים (Grossman et al., 2009).

ממצאי המחקר העלו כי תהליך הקמתו של צוות המו"פ התאפיין בתכנון מוקדם על בסיס אימוץ תפיסות חינוכיות הנוגעות להוראה במאה העשרים ואחת. נקודת המוצא של עבודת הצוות הייתה תפיסות פדגוגיות שנבחרו באופן מושכל כ"רצויות" להטמעה בהכשרת מורים (זוהר ובושריאן, 2020). בהמשך זוהו מרכיבים בסיסיים ומשמעותיים ללמידה לפי תפיסות אלה, והם תורגמו לכדי פרקטיקות הוראה בשאיפה להטמיען ולהופכן ל"מצויות" בשדה החינוך. כלומר, כיוונו של מודל העבודה שתוכנן היה "מהרצוי למצוי".

פרק 7

פיתוח פרקטיקות ליבה כאמצעי להכשרת מורים לבית הספר של העתיד: המשך תהליך מחקר ופיתוח

עדי בן דוד

תקציר

בפרק זה מוצג המשכו של תהליך מחקר ופיתוח (מו"פ) של פרקטיקות ליבה (Core Practices) בתחום ההכשרה להוראה. השלב הראשון של תהליך המו"פ (שתואר בהרחבה בפרק 6 מאת עדי בן דוד) היה מחקר חלוץ, שעקב מקרוב אחר השלבים הראשונים של פיתוח פרקטיקות ליבה להכשרה להוראה בבית הספר של העתיד – בית ספר שייתן מענה הולם לתמורות הדינמיות התכופות המאפיינות את המאה העשרים ואחת (ודמני-שאומן וענבר, 2020; זוהר ובושריאן, 2020). בהתאם להתנהלות המחקר התכנוני (Design Research), מסקנות מחקר החלוץ שימשו בסיס להמשך תהליך מו"פ שהתקיים בשנת תשפ"א בשני שלבים כרונולוגיים: **השלב השני** נערך במסגרת הקורס האקדמי "פרקטיקות ליבה כאמצעי להגדרת מטרות ודרכי פעולה בהכשרת מורים", **והשלב השלישי** נערך במסגרת סמינר קיץ בן שלושה ימים שבמהלכם נחשף צוות ההדרכה הפדגוגית של המחלקה לתפיסה הרעיונית של פרקטיקות ליבה כאמצעי לפיתוח שפה פדגוגית משותפת.

שאלות המחקר היו: (א) מהם מאפייני תהליך הפיתוח של פרקטיקות ליבה במסגרת קורס אקדמי? (ב) אילו מבין מטרות הקורס הושגו, ומה היו השלכותיו? (2) מהם מאפייני תהליך החשיפה של צוות ההדרכה הפדגוגית לתפיסה הרעיונית של פרקטיקות ליבה כאמצעי לפיתוח שפה פדגוגית משותפת?

כלי המחקר היו: (1) תיעוד כתוב ומוקלט של ישיבות ועדת ההיגוי ושל כל השיעורים שהתקיימו במסגרת הקורס; (2) איסוף אתנוגרפי של תוצרי העבודה

פרק 8

הקניית פרקטיקות של חינוך אזרחי למורי העתיד: בין פיתוח "דמות המורה" לפיתוח "אופי ההוראה"

אדר כהן ואביב כהן

תקציר

המטרה של חינוך אזרחי היא לטפח אזרחים בעלי ידע ותודעה פוליטיים אשר רכשו מיומנויות המאפשרות לקחת חלק בחיים הציבוריים לאור תפיסות יסוד הומניסטיות. אולם אף כי הספרות על הכשרת מורים עוסקת רבות בסוגיות של פרקטיקות הוראה, תחומים אזרחיים אלו לא תופסים בה מקום מרכזי. לאור זאת, המחקר הנוכחי ביקש לבדוק פרקטיקות של חינוך אזרחי שמוקנות בשישה קורסים הנלמדים במסגרת המחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית.

במסגרת מחקר איכותני זה התחקינו אחר הפרקטיקות עצמן, מטרותיהן, דרכי יישומן והשלכותיהן. בכל אחד מהקורסים נאסף מידע בדרכים הבאות: (1) ראיונות עם מרצי הקורס; (2) ראיונות עם סטודנטיות; (3) תצפיות במפגשי הקורס; ו-(4) ניתוח תמטי של הסילבוס ושל חומרים כתובים שנאספו בקורס. כלל המידע שנאסף עובד בתהליך ספירלי של ארבעה שלבים במטרה לזהות תמות מרכזיות חוצות-מקרים ובכך להגיע לתובנות תיאורטיות.

מהממצאים עלה כי לצד פרקטיקה ייחודית מרכזית שאימץ לעצמו כל קורס, כמה פרקטיקות ליבה חזרו על עצמן בכל הקורסים: עיסוק באקטואליה, ניהול דיון, פיתוח חשיבה ביקורתית וגישה ביקורתית, מידול (modeling) ורפלקסיביות פוליטית. על סמך ניתוח הממצאים אנו מציעים להתבונן על תחום זה כרצף על ציר שבין פיתוח הזהות האישית לבין פיתוח הזהות המקצועית. המשגת ציר זה מאפשרת לפתח דיון על המתח הפנימי שעלול להיווצר בקרב הסטודנטים שעוברים בהכשרתם ב-זמנית תהליכים מטלטלים של פיתוח אישי ותהליכים מעמיקים של פיתוח מקצועי, ועל המידה שבה ראוי לקחת

ביחד וגם לחוד: חוויית הלמידה של סטודנטים פלסטינים בתוכנית ללימודי "הוראת לשון עברית לדוברי ערבית" באוניברסיטה העברית בירושלים

אסמהאן מסרי חרזאללה ואדר כהן

תקציר

המחקר בחן מסלול להכשרת מורים פלסטינים-ירושלמים ופלסטינים-ישראלים להוראת השפה העברית במסגרת המחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. מסלול זה ייחודי בכך שכשני שלישים מהלימודים בו מתקיימים בקבוצה נפרדת של סטודנטים דוברי ערבית, חלק מהמרצים הם פלסטינים בעצמם וניתן דגש מיוחד על תכנים של רב־תרבותיות.

ניתוח חוויות הלימודים של הסטודנטים במסלול זה מלמד כי: (1) המודל ההיברידי של הלימודים, שחלקם משותפים לדוברי ערבית ועברית וחלקם נפרדים לדוברי ערבית בלבד, הוביל להתפתחות קבוצה מובחנת ונפרדת של דוברי ערבית שתמכו אלו באלו, חיזק את המודעות של המרצים היהודים לנוכחותם של הסטודנטים הפלסטינים בכיתה ושיפר את היכולת של הסטודנטים להנכיח את תרבותם. כל אלו הצמיחו בקרב הסטודנטים ביטחון עצמי אישי וקבוצתי ותחושת נינוחות במרחב האקדמי הישראלי. (2) התנסות בשיטות חדשניות של הוראה ולמידה הובילה את המורים לעתיד לחשוב על דרכים לקידום שינוי בתחומי הידע, הפדגוגיה והתפיסות בחברה שבה הם חיים. הסטודנטים חוו באופן חיובי את הפער בין המוכר להם מעברם במערכת החינוך לבין השיטות הפדגוגיות שבהן נתקלו באוניברסיטה, וראו בו אתגר שעליהם להשלימו. (3) החשיפה לרב־תרבותיות כתיאוריה וכחווייה הובילה להבנה מורכבת יותר של המציאות שבה חיים הסטודנטים, להכרת המגוון הקיים הן

“עולמי כבר אינו כל כך צר כמו עולם הנמלה” התפתחות ידע על הוראת מתמטיקה במחלקה ללימודי הוראה

אליק פלטניק ונעה כהן-אליהו

תקציר

מחקר זה בוחן שינוי בידע על הוראה של סטודנטים בתוכנית ההכשרה להוראת מתמטיקה “הזנק להוראה” הפועלת במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. הנחת היסוד של המחקר הייתה שבמהלך התוכנית הסטודנטים נחשפים לידע רב ומגוון מתוך מקורות שונים, אך רק חלקו נתפס בעיניהם כמשמעותי להמשך דרכם בעבודת ההוראה. במשך שנת לימודים אקדמית אחת ערכנו מחקר בגישה איכותנית פרשנית בקרב תלמידי התוכנית, חלקם סטודנטים סדירים וחלקם תלמידי תוכנית ההסבה להוראה. ניתחנו את עבודות הסטודנטים בקורס מתוך התוכנית, ערכנו ראיונות עמם בתחילת התוכנית ובסיומה ואספנו רישומי שדה, על מנת למצוא באילו מקורות ידע עושים הסטודנטים שימוש בעבודתם, באילו מהם הם מתכוונים להשתמש בעתידם כמורים, ואם ובאיזה אופן הם משלבים בין מקורות ידע שונים בפיתוח ידע בהוראת מתמטיקה.

מהממצאים עלה שהסטודנטים למדו על תיאוריות בחינוך, הכירו אותן והיו מסוגלים ליישמן. ידע תיאורטי שנרכש בקורסים ייעודיים לחינוך מתמטי גישר בין תיאוריות כלליות בחינוך, כגון התיאוריה הקונסטרוקטיביסטית, לבין יישומים בשדה ההוראה. כמו כן, עלה תפקיד חשוב לידע האישי של הסטודנטים מתוך חוויתם כתלמידי בית ספר בעצמם בבחירת הסוגיות הדידקטיות שאיתן הם מתמודדים בעבודותיהם, ונמצא כי ידע זה מקיים אינטראקציה עם ידע חדש שנלמד ממקורות תיאורטיים. נוסף על כך, עלה כי סטודנטים בעלי רקע לימודי שונה מעדיפים להשתמש במקורות תיאורטיים מסוגים שונים: סטודנטים

פרק 11

ארבע שנים של שינוי: מחקר אורך על תהליכי השינוי במחלקה ללימודי הוראה מבעד לעיניו של מוביל השינוי

מאיה רזניק

תקציר

כפי שמשתמע משמם, תהליכי שינוי הם תהליכים במהותם: הם מתחילים בנקודה אחת ומסתיימים בנקודה אחרת. לפעמים נקודת הסיום שונה מזו שתוכננה במקור, ולפעמים היא אף לא ידועה בתחילת המסע. בפרק זה נבחנים שלושה תהליכי שינוי מרכזיים שהתחוללו בארבע השנים הראשונות מאז כניסתו של ד"ר אדר כהן לתפקיד ראש המחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית בשנת תשע"ח. בחינה זו נעשית כאן דרך נקודת המבט של מוביל השינוי, והיא מתמקדת באופן התפתחותן של מטרותיו ותפיסותיו לאורך השנים הללו, וכיצד אלו באו לידי ביטוי בשינויים שנעשו בפועל.

פרק זה שונה מהפרקים האחרים בכך שמקור המידע שלו הוא אדם יחיד ($n=1$), אך זהו גם ייחודו: אותו מקור מידע הוא מקור מהימן ועשיר במיוחד בידע שלו לגבי תהליכי השינוי שנרקמו והתרחשו במחלקה בתקופה הנדונה, והוא מאפשר הצצה לנקודת ראותו, מחשבותיו והתלבטותיו לאורך הדרך. כוחו של המחקר הוא בהצגת תמונת אורך על השתנות התפיסות והדעות של מוביל השינוי במשך שלוש וחצי שנות עשייה פעילה. איסוף הנתונים אפשר למוביל התהליך גם לעצור מדי כמה חודשים ולבצע במהלך הראיונות רפלקסיה ודיווח על ההתפתחויות שחלו באותה עת.

פרק זה נכתב אחרון בספר. מאחר שהממצאים שבו עלו bottom-up, ומשום שהתמות המרכזיות המופיעות בפרק זה כבר כוסו בהרחבה בפרקים אחרים, החלטנו שלא לחזור על הדברים בסקירה תיאורטית בפתח הפרק, ולהתחיל ישירות מתיאור תהליך המחקר ואחריו הממצאים.

פרק 12

המחלקה ללימודי הוראה – חזון מתפתח ודרכים למימוש

אדר כהן

פרק זה אינו מחקר אקדמי, אלא עיבוד להרצאה שהתקיימה בסמינר הצוות הפדגוגי של המחלקה ללימודי הוראה בחודש יולי 2021. בשיחה זו הציג מנהל המחלקה בפני חברי הצוות באופן רטרוספקטיבי את חזון המחלקה כפי שהתפתח במהלך השנים 2017–2021 במסגרת תהליך השינוי שקודם במחלקה, ולאור החלטות המועצה להשכלה גבוהה (המל"ג) לגבי שדה הכשרות המורים בישראל שפורסמו במרץ 2021 (ודמני וענבר, 2021). כמו כן הוצגו כיווני ההתפתחות העתידיים של חזון זה ודרכים למימושו. המחקרים בספר זה מתייחסים בעיקר לשינויים שחלו במחלקה בשנים 2017–2020, אולם חזון המחלקה ואופני יישומו התפתחו בתהליך מתמשך ודינמי אשר נמשך גם בשנים שלאחר מכן. לפיכך בחרנו לשלב פרק זה כמעין אפילוג לפרקי הספר, על מנת להמחיש את כיווני המחשבה שהמשיכו להתפתח במחלקה ללימודי הוראה גם לאחריהם, ולשקף כי תהליך שינוי בשדה הכשרת המורים למעשה אינו מסתיים לעולם.

מבוא

מערכות חינוך בעולם עוברות תמורות משמעותיות לאור השינויים שהביאה עמה המאה העשרים ואחת, והללו רק התעצמו וחודדו נוכח התפרצות מגפת הקורונה. שורה של מסמכי מדיניות בישראל (בגבנישתי ופרידמן, 2020; זוהר ובושריאן, 2020) ובעולם (הדר וצבירן, 2018; National Research Council, 2012; OECD, 2018) עסקו בשנים החולפות בהגדרה מחודשת של מטרות מערכת החינוך, דמות הבוגר/ת הרצוי/ה במאה העשרים ואחת, והשינויים הנדרשים

פרקטיקות רווחות בהכשרת מורים בישראל – תמונת מצב

תקוה עובדיה וצפריר גולדברג

תקציר

מטרת המחקר הנוכחי היא זיהוי, אפיון והגדרה של פרקטיקות ליבה בהכשרת מורים שמיישמים מכשירי מורים בעבודתם במוסדות להשכלה גבוהה בישראל. במחקר השתתפו 34 מרצים ממכללות ואוניברסיטאות בארץ העוסקים בהכשרת מורים בתחומי דעת שונים, וכמה סטודנטים שלומדים בכיתותיהם. כלי המחקר היו ריאיונות חצי-מובנים שנערכו עם המרצים והסטודנטים בנושא תהליך ההכשרה ותפיסות מכשירי המורים, וכן איסוף חומרי ההוראה וצפייה בשיעורים של חלק מהמרצים בזמן אמת ובהקלטות וידאו.

מניתוח הנתונים עלו שבע פרקטיקות אשר רווחות בקרב מכשירי מורים: (1) הכנה להיכרות עם הוויית בית הספר ומערכת החינוך, (2) פיתוח ידע תיאורטי בהכשרת מורים, (3) פיתוח זהות מקצועית של מורים, (4) חקר ההוראה, (5) קידום מודעות להיבטים חברתיים-רגשיים בלמידה, (6) עיצוב וניהול של ההוראה ו- (7) פיתוח מיומנויות חשיבה מסדר גבוה בקרב התלמידים. ארבע הפרקטיקות הראשונות ייחודיות לעבודת מכשירי המורים ולשלב ההכשרה, ושלוש האחרות יכולות לשמש גם בעבודת ההוראה בבתי הספר.

בין ארבע הפרקטיקות הנוגעות באופן ייחודי לעבודתם של מכשירי המורים, פרקטיקה ייחודית לישראל שלא נמצאה בספרות המחקר העולמית היא פעולות הכשרה לשם הכנה לעבודה בבתי הספר והיכרות עם מערכת החינוך. ניסינו להבין מציאות זו ולפרשה בהתאם לאופייה הייחודי של מערכת החינוך בישראל, המאופיינת בתחלופה רבה של רפורמות כלליות וייחודיות לתחומי דעת (שטראוס, 2017). בהתאם לכך, מכשירי המורים מגויסים להכשיר את פרחי ההוראה כך שיוכלו לשמש סוכני שינוי בעבודתם כמורים בעת הצורך.

פרק 14

ניתוח השינוי המערכתי שהתחולל במחלקה ללימודי הוראה: בין פדגוגיה מהותית לפדגוגיה של מינהל ומבנה

ענת זוהר

תקציר

ניסיון לעקוב מקרוב אחר השינוי המערכתי המקיף והמגוון שהתחולל בשנים האחרונות במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית מעלה צורך במערכת מושגית שתסייע לנתחו ולפרשו. בפרק הנוכחי בחרתי להשתמש במערכת מושגים המבחינה בין רמות שונות של פדגוגיה. הפרק נפתח בהסבר הרקע התיאורטי הרלוונטי ובהצגת מערכת המושגים שבה אשתמש להסבר תהליך השינוי. בהמשך אנתח את השינוי לאור מערכת מושגים זו, אציע פרשנות להישגי השינוי שהתחולל בחמש השנים הראשונות לתהליך, ואצביע על השלכות והמלצות להמשך תהליך השינוי ולתהליך המחקר המלווה. לסיום אבחן את תרומתם של ממצאי חקר המקרה הפרטי הנדון בספר זה לקידום שינויים מערכתיים בכלל.

רקע

במהלך מאה השנים האחרונות מערכות חינוך ברחבי העולם היו נתונות לרפורמות רבות, וחלקן הגדול ביקש לשפר את איכות תהליכי ההוראה והלמידה. למרות זאת, תהליכי ההוראה והלמידה נשארו קבועים ובלתי משתנים במידה מפתיעה (לדוגמה: מבקר המדינה, 2018; ראמ"ה, 2018; Elmore, 2018; Cuban, 1990; Fullan, 2007; Sarason, 1972). כפי שעולה מספרו של סרסון (Sarason, 1972) שפורסם לפני כחמישים שנה, עדויות אלה אינן חדשות. למרות זאת, כפי

שילוב תיאוריה ופרקטיקה לגיבוש תוכנית קוהרנטית: פרספקטיבות על עיצובם מחדש של לימודי ההוראה באוניברסיטה העברית

שרון פיימן-נמסר

קובץ מחקרים זה מספר על שלביו המוקדמים של מאמץ מתמשך לעיצוב מחדש של המחלקה ללימודי ההוראה באוניברסיטה העברית ולחקר תהליך השינוי בה בעודו מתרחש. חלקים מסוימים בסיפור משקפים הזדמנויות ומגבלות מקומיות, ואחרים משקפים אתגרים ומתחים שהם חלק בלתי נפרד מהכשרת המורים באוניברסיטאות בכלל. לאחר שלקחתי חלק מרכזי בתהליכי שינוי בהכשרה להוראה בשלוש אוניברסיטאות במהלך קריירה ארוכה כחוקרת וכמרצה, אני יודעת במה כרוכה מלאכה מאתגרת זו.

אני מודה למנהל התוכנית החדש אדר כהן ולסגל התוכנית על כך שאפשרו לנו לחקור את עבודתם; לענות זוהר, מנהלת המרכז לחקר למידת מורים, על תמיכתה בתוכנית מחקר זו; ולצוות המחקר על שהוציא אותה לפועל. נדיר שנקרית על דרכנו הזדמנות לחקור את תהליך עיצובה מחדש של תוכנית להכשרת מורים בזמן אמת. בעתיד חשוב יהיה להמשיך ולחקור את תוכנית הלימודים והשפעותיה על החשיבה והפרקטיקה של המורים שלמדו בה, כמו גם של תלמידיהם.

מטרתי בפרק זה היא לדון בכמה נושאים רוחביים שעלו במחקר, אשר משליכים על עיצובה מחדש של המחלקה. בחרתי שני נושאים כאלה שחוזרים באופן בולט בשאלות המחקר, בממצאים שמוצגים בפרקי הספר השונים ובדבריו של ראש המחלקה: בעיית השילוב בין התיאוריה לפרקטיקה, ומידת הקוהרנטיות של התוכנית להכשרת מורים. מלבד איתור הנושאים הללו במחקר עצמו, מיקמתי אותם גם בהקשר לדיון רחב יותר על הכשרת מורים, לימודי ההוראה ושינוי מוסדי.

רשימת המחברים

פרופ' ענת זוהר, מופקדת הקתדרה ע"ש ביסין, היא פרופסורית מן המניין בבית הספר לחינוך ע"ש סימור פוקס באוניברסיטה העברית וחברת סגל במכון מנדל למנהיגות חינוכית. תחומי ההתמחות האקדמיים שלה הם הוראת המדעים, למידה והוראה, פיתוח חשיבה של תלמידים, מטה-קוגניציה, פיתוח מקצועי של מורים בהקשר להוראת חשיבה, דרכים להטמעה מערכתית רחבה של חדשנות פדגוגית, ודרכי למידה והוראה בגיל השלישי. בשנים 2006–2009 שימשה כיו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. בתפקיד זה הובילה תהליך של שינוי חינוכי במערכת החינוך הישראלית ("אופק פדגוגי"), שעיקרו הטמעת חינוך לחשיבה והבנה במקצועות הלימוד השונים. הייתה עמיתת מחקר במכון ללימודים מתקדמים בפרינסטון, ושימשה כיו"ר ועדה להתאמת תוכניות הלימודים למאה העשרים ואחת.

מאיה רזניק היא דוקטורנטית באוניברסיטה העברית, וכן חוקרת ורכזת המחקר במרכז לחקר הכשרה ולמידה של מורים באוניברסיטה זו. במחקרה היא מתמקדת בלמידת מורים, בידע של מורים ובחשיבת מורים, בעיקר בהקשר להוראת חשיבה מסדר גבוה ובדרכים שבהן מורים עוסקים בחשיבה של תלמידיהם. במחקר הדוקטורט שלה היא מקדמת את ההבנה לגבי האופנים שבהם מורים מבחינים בחשיבה של תלמידים, מנתחים אותה ומתייחסים אליה במעשה ההוראה. כמו כן היא עוסקת בהכשרת מורים כמדריכה פדגוגית וכמרחצה.

פרופ' שרון פיימן-נמסר היא פרופסור אמריטה על שם ג'ק, ג'וזף ומרטון מנדל באוניברסיטת ברנדייס, שם הקימה את מרכז מנדל למחקרים בחינוך יהודי וניהלה אותו בשנים 2001–2015. כמו כן היא ייסדה את תוכנית DeLeT (מנהיגות בבתי ספר באמצעות הוראה) ואת מלגת המורשת למורות מנהיגות. לפני מינויה באוניברסיטת ברנדייס בשנת 2000, שימשה חברת פקולטה באוניברסיטת שיקגו ובאוניברסיטת מישגן. היא כתבה רבות על הכשרת מורים, למידה מקצועית וחינוך מחנכים יהודים.

ד"ר עדי בן דוד היא רכזת אקדמית של הוראת מתמטיקה, מדעי הטבע ומדעי המחשב במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. כמו כן היא מרצה בלימודי התואר השני בחינוך (M.Ed) ובהוראה (M.Teach), ומדריכה פדגוגית בהוראת מדעי הטבע במכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין. בעבר שימשה מרצה ורכזת אקדמית במחלקה לפיתוח מקצועי של עובדי הוראה באוניברסיטה העברית. במסגרת פוסט-דוקטורט במחלקה להוראת המדעים במכון ויצמן למדע (2008–2010) היא עסקה במחקר ופיתוח של חומרי למידה מתוקשרים ודגמי הוראה משלבי-תכנים ומיומנויות, והובילה תוכנית להכשרת מורים למדעים. כמו כן היא כתבה חמישה ספרי לימוד במדע וטכנולוגיה. תחומי ההוראה והמחקר שלה הם פיתוח חשיבה מדעית; מטה-קוגניציה; הכשרת מורים; חדשנות פדגוגית ולמידה דיגיטלית. בשנת 2008 השלימה את מחקר הדוקטורט שלה בהנחיית פרופ' ענת זוהר בנושא התפתחות החשיבה של תלמידים בעקבות הוראה מפורשת של ידע מטה-אסטרטגי במסגרת למידה בכיתה.

ד"ר צפירי גולדברג הוא מרצה בכיר באוניברסיטת חיפה, החוקר נושאים של למידה וזהות במדעי הרוח, מפגש בין-קבוצתי ולמידה מקצועית של מורים. עוסק בהכשרת מורים זה עשרים שנה במגוון תפקידים, בין השאר כמנהל תוכנית ההכשרה להוראה באוניברסיטה, מדריך פדגוגי ודידקטי, מורה מאמן וחונך מתמחים.

ד"ר אביב כהן הוא מרצה בכיר בבית הספר לחינוך ע"ש שלמה (סימור) פוקס באוניברסיטה העברית. הוא משמש כראש שותף של תוכנית הדגש לתואר ראשון במנהיגות חינוכית-חברתית. הוא סיים את לימודי הדוקטורט בבית הספר לחינוך (Teachers College) באוניברסיטת קולומביה בארה"ב בשנת 2013, ופוסט-דוקטורט במרכז מלטון לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית בשנים 2013–2014. כמו כן הוא לימד במספר תוכניות להכשרת מורים, והיה מורה לאזרחות בעברו. מחקריו מתמקדים בנושאים של חינוך אזרחי דמוקרטי, חינוך רב-תרבותי, הכשרת מורים ושימוש בשיטות איכותניות במחקר החינוכי.

ד"ר אדר כהן הוא המנהל האקדמי של המחלקה ללימודי הוראה בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית. בעבר שימש כמפקח על לימודי האזרחות במזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. במחקר ובהוראה שלו הוא מתמקד בחינוך אזרחי וחינוך פוליטי, בדגש על הצד הפדגוגי. בשנת 2018 השלים את מחקר הדוקטורט שלו בנושא עבודת פלוגות של מורים לאזרחות בישראל.

ד"ר נעה כהן אליהו היא מרצה בתחום החינוך המתמטי ומדריכה פדגוגית להוראת מתמטיקה במחלקה ללימודי הוראה באוניברסיטה העברית. בשנים האחרונות

היא מובילה את תוכנית ההסבה להוראת מתמטיקה "הזנק להוראה" במחלקה. במקביל היא מלמדת במסלול לתואר השני במכללה ירושלים קורסים העוסקים בחקר הוראת מתמטיקה. בעבר לימדה מתמטיקה בתיכון שליד האוניברסיטה. בעלת דוקטורט בחינוך מתמטי מהאוניברסיטה העברית.

ד"ר אסמהאן מסרי-חרזאללה היא מרצה בבית ספר לחינוך באוניברסיטה העברית בירושלים ומרכזת תוכנית "לשון עברית לדוברי ערבית" במחלקה לתעודת הוראה. כמו כן היא מכהנת כראש החוג לחינוך הבלתי פורמלי במכללה האקדמית אלקאסימי. בעבר ניהלה את החוג לחינוך בלתי פורמלי במכון הערבי במכללה האקדמית בית ברל, את לימודי התואר השני בחוג לניהול וארגון מערכות החינוך במרכז ללימודים אקדמיים באור יהודה, ואת המרכז לקידום איכות הלמידה וההוראה באותו המוסד. היא בעלת דוקטורט בגיאוגרפיה ובלימודים עירוניים מהאוניברסיטה העברית בירושלים, ומחקריה מתמקדים בסוגיות שונות בתחום הרב-תרבותיות בחינוך ובהשכלה גבוהה, למידה מרחוק ופדגוגיה חדשנית ומנהיגות חינוכית.

ד"ר אברהם (אבי) מרזל הוא חוקר וראש המגמה ללמידה והוראה בבית הספר לחינוך על שם סימור פוקס באוניברסיטה העברית. הוא מוביל את קהילת מורי הפיזיקה של ירושלים, ומשמש מורה לפיזיקה בתיכון הרטמן לבנים ע"ש צוריאל סמית בעיר. הוא מוביל מחקרים בתחום הכשרת מורים, כולל התפתחות של פרחי הוראה ומורים מכהנים וקהילות מורים, וכן מחקרים בהוראת המדעים בכלל ובהוראת הפיזיקה בפרט, ובהם הוראת פיזיקה קוונטית, הוראת אנרגיה והקשר בין פיזיקה ומתמטיקה בשיעורי הפיזיקה.

ד"ר תקוה עובדיה היא מרצה בכירה במכללת אורנים בתוכניות התואר הראשון ובתוכניות התואר השני, עוסקת בהכשרת מורים כעשרים שנה במגוון תפקידים, וחברת סגל אורח במכון מנדל למנהיגות. היא חוקרת בתחום החינוך המתמטי, ומתמקדת בתהליכי התפתחות מקצועית של מורים ומורי מורים למתמטיקה, תהליכי פתרון בעיות וחיבור בעיות במתמטיקה של אוכלוסיות מגוונות, חיבור בעיות במתמטיקה ומדעים ככלי להתפתחות מקצועית של מורים, שילוב טכנולוגיה בהוראת מתמטיקה ומדעים באוכלוסיות וסביבות שונות ופרקטיקות בהכשרת מורים.

ד"ר אליק פלטיניק הוא חבר סגל בבית הספר לחינוך ע"ש שלמה (סימור) פוקס באוניברסיטה העברית. תחומי המחקר וההוראה העיקריים שלו מתמקדים בהיבטים שונים של חינוך מתמטי: הוראת גאומטריה, בדגש על למידה מעוגנת גוף ותנועה; הכשרה ופיתוח מקצועי של מורים לפדגוגיות ממוקדות-תלמיד

באמצעות חיבור ופתרון בעיות מתמטיות; ומתמטיקה בהקשר אישי, מקצועי ומדעי. בשנים האחרונות הוא עוסק בפיתוח סביבות למידה מגוונות ובחקר יישומן של למידה מבוססת-פרויקטים ולמידה המבוססת על בעיות בקרב מורים ופרחי הוראה במסגרות חינוכיות שונות. כמו כן הוא חוקר למידה כאינטראקציה בין הלומדים לארטיפקט שהם יוצרים – דגמים פיזיים ומשימות מתמטיות.

ד"ר אהוד צמח הוא חוקר מדעי הלמידה וחינוך יהודי. במסגרת פוסט-דוקטורט באוניברסיטת סטנפורד (2022–2023) הוא מתמקד בפיתוח מודל פדגוגי בחינוך יהודי המשלב היבטים של הוראת חשיבה והוראה דיאלוגית. המחקר מתאר את אסטרטגיות החשיבה של אוכלוסיות שונות בקריאה בתנ"ך, ואת האופן שבו תהליכי חשיבה משולבים עם היבטים של זהות, ערכים ורקע חברתי תרבותי. בעבודת הדוקטורט שלו הוא בחן את מיומנויות החשיבה הטיעונית של סטודנטים חרדים בהשוואה לאוכלוסיות אחרות, ואת הזיקות בין מיומנויות חשיבה לרקע חברתי ומגדרי.

ד"ר ורד רזניק היא רכזת התוכנית להוראה בין-תחומית בלימודי ההוראה באוניברסיטה העברית, ודוקטורנטית בחוג לחינוך באוניברסיטה זו. מחקרה עוסק בהתפתחות מורים בסביבות למידה חדשניות. כמו כן היא מנחה מורים, מנהלים ומורי מורים בהובלת תהליכי התחדשות פדגוגית. בעבר שימשה כרכזת מסלול היסודי בתוכנית חותם להכשרת מורים ולימדה במכללה האקדמית ע"ש דוד ילין. בעלת תואר שני מאוניברסיטת מארימונט בוורג'יניה בייעוץ ארגוני ועיצוב הדרכה.